İLİM DALLARININ DÜŞÜNCE TEMELLERİNİ
ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

KUR'ĀN VE YORUMU

-İLK ÜÇ YÜZ YIL-

1

- Şahıslar
- Okullar
- Eserler

KUR'ĀN VE YORUMU

-İLK ÜÇ YÜZ YIL-

1

- ❖Şahıslar
- ❖Okullar
- ❖Eserler

THE QUR'ĀN AND ITS INTERPRETATION

-The First Three Centurİes-

1

- ❖Interpreters
- ❖Schools
- ❖Books

Akademik Danışman ve Editör:
Prof. Dr. Halil Rahman Açar

Dizgi:
Vahidbeg Abidoğlu

Birinci Baskı Tarihi:
Aralık 2019

© Kitabın yayın hakları İlim Dallarının Düşünce Temellerini Araştırma Enstitüsü'ne aittir. Bu kitapta yer alan düşünceler ve imla kuralları yazarını bağlamaktadır. Kitapta yer alan bildirilerin aynen yayımlanması izin almak şartıyla mümkündür. Alıntı için kaynak gösterilmesi zorunludur.

KUR'ĀN VE YORUMU -İlk Üç Yüz Yıl- 1
Editör: Halil Rahman AÇAR
Ankara: İlim Dallarının Düşünce Temellerini Araştırma Enstitüsü Yayını: 23
İlmī Toplantı Dizisi: 2
I-X+1-590
ISBN:978-605-2161-13-5
Konu: *1. Kur'ān* *2. Yorum*
3. Yorum ekolleri *4. İlk yorumlayıcılar*

Adres:
Sakarya Cad. İnkılap Sok. 4/10, Deniz Apt. Kat: 5. Kızılay, Çankaya/ANKARA
Tel : 0 (312) 434 06 38
e-mail: ilimler.enst@gmail.com
web: www.ilimler.org

DÜZENLEME HEYETİ

AHMET DURSUN
ATİLA KAYNAK
İSMAHAN YURT
M. TARIK YURT
MÜCAHİT YEŞİL
SAİM TOHUMOĞLU
SEZAİ İNEM
ŞEVKİ TEKE
VAHİDBEG ABİDOĞLU

AKADEMİK DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. ALPARSLAN AÇIKGENÇ
Prof. Dr. BİLAL SAMBUR
Prof. Dr. HALİL RAHMAN AÇAR
Prof. Dr. İBRAHİM ÖZDEMİR
Prof. Dr. YAŞAR AYDEMİR

Sunuş

Değerli okuyucular,

Elinizdeki eser, İlimler Enstitüsü'nün akademik düzeyde 2018 yılında Ankara'da Düzenlediği Uluslararası Kur'ān'ı Kerim'i Yeniden Düşünme 4. ilmi toplantısının bildiri metinleridir.

Kur'ān'ın ilk yüz yıl içinde erken dönem muhataplarınca nasıl anlaşıldığını ortaya çıkarmaya ve ışık tutmaya bu eserle çabalamaktayız.

Enstitümüz dünyada ve Türkiye'de ilk kez erken dönem anlama ve yorumlama faaliyetleri hakkında toplayıcı, bir araya getirici, bilgi verici iki ciltlik eseri yayımlamaktan kıvanç duymaktadır.

Kitabın sayfaları arasında Peygamberin arkadaşlarının, tābi'īnin, eser veren müstakil şahsiyetlerin ve imamların görüşlerini bulacaksınız.

İlmi toplantıya bildirisiyle katılan kıymetli ilim insanlarımıza ve toplantının gerçekleşmesinde katkıları bulunan herkese buradan teşekkürlerimi sunarım.

İlimler Enstitüsü a.
Prof. Dr. Halil Rahman Açar

İÇİNDEKİLER

KUR'ĀN VE YORUMU
İLK ÜÇ YÜZ YIL
CİLT- 1
Kur'ān, Metni, Ashābın Yorumları, Kur'ān İlimleri ve Yorumlama Ekolleri

KUR'ĀN ÜZERİNE GİRİŞ YAZILARI

Kur'ān ve Tenkīd Zihniyeti..... *1-7*
Prof. Dr. Mehmet Said Hatipoğlu

Tedvin Döneminde Tefsirin İlim Olarak Teşekkülü..... *9-32*
Prof. Dr. Alparslan Açıkgenç

Müslümanların Kur'ān'ı Erken Dönem Anlama Çabaları Tefsir Olarak Adlandırılabilir mi?..... *33-38*
Prof. Dr. Halil Rahman Açar

KUR'ĀN VE METNİ

Towards a New Historiographical Approach in Reading the Role of Women in the Collection of the Qur'ān; Hafsa Bint Umar as an Example (Kur'ān'ın Toplanmasında Kadınların Rolünü Anlamada Yeni Bir Tarih Yazımına Doğru: Bir Örnek Olarak Hz. Ömer'in Kızı Hafsa)..... *39-48*
Doç. Dr. Hadeer R. Aboelnagah

İbn Ebū Dāvūd'un Kitābü'l-Mesāhif'i ve Bazı Mülahazalar..... *49-65*
Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir Karakuş

Hicrī İlk Üç Asırda Kur'ān'ın Metinleşme Süreciyle İlgili Çalışmalar..... *67-97*
Dr. Öğr. Üyesi Zeynel Abidin Aydın

The Qur'anic Manuscripts of Hijāzī and Kofic: An Overview of Muslim Efforts on the Qur'ān in the 1st and 2nd Hijra of Islām (Hicazi ve Küfi Kur'ān Yazmaları: Hicri 1. ve 2. Asırda Müslümanların Kur'ān Faaliyetleri)..... *99-119*
Dr. Muhammad Shahid Habib

ASHĀBIN KUR'ĀN YORUMLARI

Hz. Ömer'in Kur'ān Yorumlamaları..... *121-148*
Doç. Dr. Gökhan Atmaca

Hz. Ayşe'nin Kur'ān Tefsirinde Başvurduğu Temel Prensipler..... *149-159*
Doç. Dr. Sevgi Tütün

Hz. Ali'nin Kur'ān Anlayışı..... *161-193*
Öğr. Gör. Mehmet Seyid Geçit

İbn Abbās ve Kur'ān Yorumlamaları..... *195-202*
Dr. Saida Saipova

İbn Mes'ūd ve Tefsir Faaliyeti..... *203-217*
Dr. Öğr. Üyesi Davut Şahin

KUR'ĀN İLİMLERİ

Ta'wīl and Tafsīr of Abū Hamza al-Thumālī: The Method, Interpretation Style and Its Features (Te'vīl ve Ebu Hamza Sumālī'nin Tefsīri: Usūlü, Yorumlama Biçimi ve Kitabının Temel Özellikleri) *219-236*
Prof. Dr. Ali Hussain
Gharīb al-Qur'ān by Abdullah Ibn Yahyā al-Yazīdī as a Great Service to the Science of Interpretation (Tafsīr) of the Qur'ān (Kur'ān'ın Tefsir İlmine Büyük Bir Katkı Olarak Abdullah b. Yahyā Yezīdī'nin Garībü'l-Kur'ān'ı)..... *237-242*
Doç. Dr. Sayyed Rahim Moosavinia
The Notion of Mutashābihāt al-Qur'ān in the Qur'ān: an Analysis of Classical Exegesis (Kur'ān'da Kur'ān'ın Müteşābihleri Kavramı: Klasik Yorumun Bir Çözümlemesi) *243-254*
Doç. Dr. Alhagi Manta Drammeh

KUR'ĀN VE DİLSEL ÇALIŞMALAR

Sībeveyh'in Kırāatlara Yaklaşımı..... *255-271*
Prof. Dr. Ali Bulut
Cāhız'ın Kur'ān Müdafaası *273-279*
Prof. Dr. Mehmet Sait Şimşek
Ebū Ubeyde Ma'mer b. Müsennā ve Filolojik Tefsiri Mecāzü'l-Kur'ān'ı 281-307
Prof. Dr. Adem Yerinde
Zāhirī Yorum ve Mecāz *309-328*
Doç. Dr. Abdulmutalip Arpa
Ahfeş ve Meānī'l-Kur'ān'ı..... *329-341*
Dr. Öğr. Üyesi Recep Koyuncu
Cāhız ve Kur'ān Yorumu..... *343-365*
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Köse
Ebū Ca'fer Nahhās ve Kur'ān'ı Anlamaya Katkıları *367-388*
Dr. Öğr. Üyesi Fikri Güney
A Linguistic Study of Yahyā Ibn Sallām's View on Qur'anic Vocabulary (Yahyā b. Sallām'ın Kur'ān Kelime Hazinesine İlişkin Görüşleri Üzerine Dilbilimsel Bir Araştırma)..... *389-407*
Dr. Mahmood Makvand
Ebu Ubeyd Kāsım b. Sellām'ın Dilbilimsel Tefsir Alanındaki Yeri ve Kaynaklık Değeri Üzerine Bir Değerlendirme 409-433
Dr. Öğr. Üyesi Ali Bulut
Filolojik Tefsir-Kırāat İlişkisi; Ibn Kuteybe Örneği..... *435-446*
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Kılıç
Mesāilu Nāfi' b. Ezrak ve Erken Dönem Tefsir Edebiyatı Üzerindeki Etkisi... *447-458*
Dr. Öğr. Üyesi Sabuhi Shahavatov
Hicri İlk Üç Asırda Bir Kur'ān İlmi Olan Vakf ve İbtidā Literatürüne Dair Bir İnceleme *459-475*
Arş. Gör. Soner Aksoy

İLK DÖNEM KUR'ĀN TEFSĪR OKULLARI

Tefsirde Medine Okulu ve Temel Özellikleri *477-500*
Prof. Dr. Muhammed Fatih Kesler
Tefsirde Irak Okulu ve Temel Özellikleri *501-518*
Prof. Dr. Muhammed Fatih Kesler
Tefsirde Mekke Okulu ve Temel Özellikleri *519-547*
Doç. Dr. Nur Ahmet Kurban
The Role of the Kufa School in the Development and Prosperity of Quranic Studies (Kur'ān Araştırmalarının Zenginliği ve Gelişiminde Küfe Ekolünün Rolü) *549-559*
Araştırmacı Amirmohammad Esmaeili
Theological Debates in the Early Maghrebi/Andalusian Exegesis of Qur'ān (Erken Dönem Endülüs Ekolünün Kur'ān Yorumunda Kelām Tartışmaları) .. *561-568*
Dr. Chafika Ouail

* TOPLANTIDAN FOTOĞRAFLAR 569-590

FİLOLOJİK TEFSİR - KIRAAT İLİŞKİSİ -İBN KUTEYBE ÖRNEĞİ-

Mustafa Kılıç*

Özet

Kur'ān-ı Kerim kıraatlerinin bir kısmının, bazı kelimelerin veya bir bütün olarak ayetlerin anlaşılmasına katkı sağladığı bilinmektedir. Kur'ān ilimlerinden sayılan Garibü'l-Kur'ān'a dair eser yazan müellifler de ele aldıkları kelimelerin manalarını açıklarken yer yer farklı kıraatlerden yararlanmışlardır. Bu çerçevede bildiride, İbn Kuteybe'nin *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ān* isimli eseri "filolojik tefsir - kıraat" ilişkisi açısından ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: İbn Kuteybe, Garîbü'l-Kur'ān, kıraat, tefsir, kıraat-tefsir ilişkisi.

The Relationship between Philological Commentary and Variant Readings of the Qur'ān: Example of Ibn Qutayba

Summary

It is known that some of variant readings of the Qur'ān contribute to understand some words or verses. Authors who wrote books on Gharib al-Qur'ān which is accepted one of the Quranic science benefited from variant readings of the Qur'ān in need. In this assay, the relationship between philological commentary and variant readings of the Qur'ān in Ibn Qutayba's Tafsir Gharib al-Qur'ān is studied.

Keywords: Ibn Qutayba, Gharib al-Qur'ān, philological commentary, variant readings of the Qur'ān, qiraat, tafser.

Giriş

Kur'ān-ı Kerîm'in hem metin yapısının hem de tefsirinin, onun kıraatleriyle bağlantılı olduğu bilinmektedir. Zira Hz. Peygamber, Kur'ān'ın yedi harf üzere indirildiğini beyan etmiş,[1] Müslüman âlimler de Kur'ān kıraatlerinin kaynağını, içerik bakımından bu ve benzeri hadislere dayandırmışlardır. Kur'ān-ı Kerîm kıraatleri bağlamında Hz. Peygamber'den ve O'nun ashabından pek çok rivayet nakledilmiştir. Ancak Kur'ān metninin tespitinde yalnızca sahih kıraatler dikkate alınmıştır. Bununla birlikte ayetlerin anlaşılmasında müfessirler sadece sahih kıraatlerle yetinmemişler, kıraat olarak nakledilen bütün rivayetlerden istifade etmede herhangi bir sakınca görmemişlerdir.

Kur'ān-ı Kerîm'i anlama faaliyetleri çerçevesinde çeşitli eserler kaleme alınmış, bunlar zamanla "Kur'ān ilimleri" çatısı altında anılır

* Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, mustafa.kilic@marmara.edu.tr

[1] Kur'ān'ın yedi harf üzere inzâl edildiğini bildiren rivayetler için bk. Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ān", 5, "Bed'ü'l-Halk", 6; Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirîn", 272; Tirmizî, "Kıraât", 11; Taberî, Ebû Ca'fer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezid, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ān*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad, 2003, I, 21, 24 vd.; Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali , *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Dâiretü'l-Maârifi'l-Osmâniyye, Haydarabad, 1925, II, 384.

olmuştur.[2] Söz konusu Kur'ān ilimlerinden birisi de Garîbü'l-Kur'ān'dır. Bu eserlerin amacı, Kur'ān-ı Kerim'de geçen, okuyucuya anlamı kapalı gelen kelimeleri açıklamaktır. Bu gayretler, Kur'ān tefsirinin bir bölümü olmakla birlikte, Kur'ān-ı Kerim'i veya ayetleri bir bütünlük içinde tefsir etmediklerinden olsa gerek, onlardan ayrı değerlendirilmişlerdir.

Kur'ān-ı Kerim'in garîb kelimelerinin manaları hakkındaki suallerin, sahabe nesline kadar gittiği malumdur. Bu alana dair yazılan eserlerin tarihinin ise hicri ikinci asra kadar uzandığı ve pek çok âlimin konuyla ilgili kitap yazdığı belirtilmektedir.[3] Garîbü'l-Kur'ān müelliflerinden birisi de hicri üçüncü asırda yaşayan Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî'dir (ö. 276/889). O; dil, edebiyat, Kur'ān ilimleri, hadis ve tarih sahalarındaki kitaplarıyla tanınan bir âlimdir.[4] Bununla birlikte Kur'ān ilimleri sahasında kaleme aldığı *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ān* ile *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ān* isimli eserleriyle daha çok şöhret bulmuştur. İbn Kuteybe, *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ān*'da Kur'ān'a yöneltilen iddiaları savunmaya ve onu kendi arzularına göre yorumlayan grupların hatalarını ortaya koymaya gayret etmiştir. Çalışmamızın sınırlarını çizen *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ān* isimli eserinde ise anlamı okuyucu tarafından tam olarak anlaşıl(a)mayan kelime veya ayetleri açıklamaya çalışmıştır.[5] İbn Kuteybe, söz konusu eserinde dönemindeki ve kendisinden önceki âlimlerden istifade etmiş, bununla birlikte özgün bir eser meydana getirmiştir. Bu yönüyle o, sahasında kendisinden sonrakilere kaynaklık edebilecek niteliğe ulaşmıştır.

Tefsîru Garîbi'l-Kur'ān'da Kıraat - Filolojik Tefsir İlişkisi

Kıraat âlimleri ile müfessirlerin veya -kıraat hariç olmak üzere- ulûmü'l-Kur'ān alanında eser yazan müelliflerin kıraatlere bakış açılarının farklı olduğu görülmektedir. Bu farklılık, onların kıraatleri ele alış gayelerinden kaynaklanmaktadır. Buna göre kıraat âlimleri usul-ferş ayrımı yapmaksızın ağırlıklı olarak kıraatlerin sıhhatiyle ilgilenmişlerdir. Tefsir ve ulûmü'l-Kur'ān alanında kitap yazan ulemâ ise genellikle sahih-şâz ayrımına gitmeden ya ayetin anlamına katkı yapabilecek kıraat ihtilaflarına ya Arap dilindeki farklı bir kullanıma işaret eden rivayetlere ya da kelimenin kökünün tespitine yardımcı olabilecek nakillere eserlerinde yer vermişlerdir. Bu nedenle onlar, kahir ekseriyetle -usulden ziyade- kıraatlerin ferş

[2] Kur'ān ilimleri hakkında detaylı bilgi için bk. Birışık, Abdülhamit, "Ulûmü'l-Kur'ān", *DİA*, XLII, 132-135.

[3] Garîbü'l-Kur'ān'a dair kimlerin hangi eserleri kalem aldığına dair bilgi için bk. Cerrahoğlu, İsmail, "Garîbü'l-Kur'ān", *DİA*, XIII, 380.

[4] Yazıcı, Hüseyin, "İbn Kuteybe", *DİA*, XX, 145. İbn Kuteybe'ye nispet edilen eserler için bk. Yazıcı, "İbn Kuteybe", *DİA*, XX, 146-148.

[5] Birışık, Abdülhamit, "İbn Kuteybe", *DİA*, XX, 149.

ihtilaflarıyla ilgilenmişlerdir.[6] Bu doğrultuda İbn Kuteybe'nin de genel bir ilke olarak kıraatlerin ferş ihtilaflarıyla ilgilendiği, kıraatin usul konularına eserinde temas etmediği görülmektedir.

İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ān* isimli eserinde kıraatleri naklederken çoğunlukla " ... ومن قرأ " ve benzeri meçhul sîga kalıplarını kullanmıştır.[7] Bu tutumun, eseri muhtasar kılma gayesiyle senet zikretmekten imtina etme düşüncesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. İbn Kuteybe'nin kıraatleri naklederken bazen isim de belirttiği,[8] ancak bu durumun bir senedi baştan sona zikretmek şeklinde gerçekleşmediği gözlemlenmektedir.

Bildiride İbn Kuteybe'nin *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ān*'ı tefsir - kıraat ilişkisi açısından iki temel başlık altında incelenecektir. Bu başlıklar, eserdeki örnekler tasnif edilmek suretiyle belirlenmiştir.

Kıraat - Anlam İlişkisi

İbn Kuteybe, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ān*'ında ele aldığı kelimelerin anlamlarını açıklarken kıraatlerden de yararlanmıştır. O, pek çok yerde kıraat ihtilaflarını zikretmiş ve bunlardan kaynaklanan anlam farklılıklarına işaret etmiştir.[9] Onun takip ettiği bu yöntem sayesinde hem garîb kelimelerin muhtemel anlamları belirtilmiş hem kelimedeki farklı kıraatler - bazen tamamı, bazen bazısı olmak üzere- nakledilmiş hem de kıraat ihtilafları arasındaki muhtelif anlamlar ortaya konulmuştur. Bunların yanı sıra söz konusu açıklamalar esnasında Arap dilindeki farklı kullanımlara da işaret edilmiştir. İbn Kuteybe'nin *Garîbü'l-Kur'ān*'ında kıraat - anlam ilişkisinin keyfiyeti, seçilen bazı örnekler üzerinden anlatılmaya çalışılacaktır.

İbn Kuteybe Bakara suresinin 104. ayetinde[10] geçen " رَاعِنَا " kelimesindeki kıraat ihtilaflarını nakletmiş ve bunlar arasındaki anlam farklılıklarını belirtmiştir. O, garîb kelimelerin anlamını açıklarken sıklıkla Arap dilindeki kullanımlardan da örnekler vermiştir. Bu çerçevede "لا تَقُولُوا رَاعِنَا" ayetinin, Arap dilindeki "رعيتُ الرجل" cümlesindeki anlamla aynı

[6] Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Kılıç, Mustafa, *Kıraat-Tefsir İlişkisi: Zemahşerî Örneği*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2015, s. 289.

[7] Mesela bk. İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ān*, thk. es-Seyyid Abbas Ahmed Sakr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1978, s. 58, 66, 98, 104, 115, 169, 216, 218, 252, 301, 317, 350, 400, 467, 492, 499, 518.

[8] Mesela bk. İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ān*, s. 51, 96, 277, 299, 301, 350.

[9] İbn Kuteybe'nin kıraatler arasındaki farklı anlamları açıkladığı bazı örnekler için bk. İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ān*, s. 27-28, 46, 60, 84, 104, 118, 153, 191, 218, 252, 301, 332, 350, 383, 400, 452, 493, 517.

[10] يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا وَاسْمَعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ اَلِيمٌ

"Ey îman edenler, "râinâ" demeyin, "ünzurnâ" deyin; (söze iyi) kulak verin. Kâfirler için çok acıklı bir azap vardır."

olduğunu, bir kişinin durumu göz önünde bulundurulduğunda böyle söylendiğini bildirmiştir.[11]

İbn Kuteybe, bu ayette yasaklanan şeyin, cümlesiyle "أَرْعِنِي سَمْعَكَ"[12] ifade edilen mana olduğunun söylendiğini de aktarmıştır. O, yasaklanmadan önce Müslümanların Hz. Peygamber'e "رَاعِنَا وأرْعِنا سَمْعَك" (Bizim durumumuzu gözet ki seni dinleyebilelim.) dediklerini, Yahudilerin de O'na hitap ederken aynı kelimeyi (رَاعِنَا) kullandıklarını ancak bunun Yahudilerin dilinde sövme/hakaret anlamına geldiğini bildirmiştir. Söz konusu kelimeyle Yahudilerin kötü anlamı kastettiklerini, bu nedenle de Hz. Peygamber'e hitaben "رَاعِنَا" demenin yasaklanıp yerine "انْظُرْنَا" kelimesinin kullanılmasının istendiğini nakletmiştir. O, ayette geçen "انْظُرْنَا" kelimesinin, "اِنْتَظِرْنا" anlamında olduğunu ve Arap dilinde aynı anlama gelmek üzere " نَظَرْتُك وانْتَظَرْتُك " dendiğini belirtmiştir.[13] İbn Kuteybe, söz konusu kelimeyi tenvinli olarak (رَاعِنًا) okuyanların da "الرَّعْن" ve "الرُّعُونَة" kelimelerinden alınmış ismi kastettiklerini söylemiş ve bu durumda ayetin "*ahmak ve cahil demeyin*" anlamına geldiğini ifade etmiştir.[14]

Kıraat-ı aşere imamlarının tamamı söz konusu kelimeyi "رَاعِنَا" şeklinde okumuştur. İbn Muhaysın (ö. 123/741), Hasan Basrî (ö. 110/728), İbn Ebî Leylâ (ö. 83/702) ve Ebû Hayve (ö. 203/818) ise tenvin ile (رَاعِنًا) okumuştur.[15] Görüldüğü üzere kelimenin tenvinli okunuşu, kıraat-ı aşere içerisinde yer almamaktadır. Bununla birlikte İbn Kuteybe söz konusu rivayeti eserine almış ve naklettiği iki kıraat arasındaki anlam farkını açıklamıştır. O, Arap dilindeki kullanımlardan örnekler vererek kıraatler arasındaki mana farklılıklarını ortaya koymaya çalışmıştır.

Konuyla ilgili başka bir örnek, Yusuf suresinin 12. ayetinde[16] bulunmaktadır. İbn Kuteybe, söz konusu ayette geçen "يَرْتَعْ" kelimesinin, *yesin* anlamında olduğunu, bu çerçevede Arap dilinde, deve otladığı zaman "رَتَعَت الإبل", onu otlaması için bıraktığında ise "أَرْتَعْتُها" dendiğini nakletmiştir.[17] O, söz konusu kelimeyi ayn harfinin kesresi ile "نَرْتَعِ" şeklinde okuyanların ise *birbirimize göz kulak oluruz,* yani *koruruz* anlamını

---

[11] İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ān*, s. 60.

[12] Beni dinle, ben de seni dinleyeyim! (bk. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, II, 373).

[13] İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ān*, s. 60.

[14] İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ān*, s. 60.

[15] Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî, *Tefsîru'l-Bahri'l-Muhît*, thk. Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcûd, Ali Muhammed Muavvid, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1993, I, 508; Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Abdülgani, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kırââti'l-Erbeate Aşer*, thk. Şa'bân Muhammed İsmâîl, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1987, I, 411.

[16] اَرْسِلْهُ مَعَنَا غَدًا يَرْتَعْ وَيَلْعَبْ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ

Yarın onu bizimle beraber (kıra) gönder de bol bol yesin, oynasın. Şüphesiz biz onun koruyucularıyız.

[17] İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ān*, s. 212.

kastettiklerini söylemiştir. Bu doğrultuda Arap dilinde Allah seni korusun anlamında "رعاك الله" dendiğini bildirmiştir.[18]

Yusuf suresinin 12. ayetinde geçen "يَرْتَعْ وَيَلْعَبْ" kelimelerini kıraat-ı aşere imamlarından Nafi (ö. 169/785) ve Ebu Cafer (ö. 130/747) "يَرْتَعِ وَيَلْعَبْ"[19] ; Ebu Amr (ö. 154/771) ve İbn Kesir (ö. 120/738) "نَرْتَعِ وَنَلْعَبْ"[20]; İbn Âmir (ö. 118/736) ; şeklinde "يَرْتَعْ وَيَلْعَبْ"[22]ğerleri ise ; di "نَرْتَعْ وَنَلْعَبْ"[21] okumuşlardır.[23] Bu bilgiler ışığında İbn Kuteybe'nin ele aldığı kelimede mevcut kıraat ihtilaflarının tamamını aktarmadığı ve naklettiği kıraatleri kimlerin okuduğuna temas etmediği anlaşılmaktadır. Onun, yine Arap dilindeki kullanımlardan örnekler naklederek kıraat ihtilafları arasındaki anlam farklılıklarına işaret ettiği görülmektedir.

Ayetlerin tefsirinde yer yer kıraat nakillerinden istifade eden İbn Kuteybe, İsrâ suresinin 13. ayetindeki[24] anlamın, *biz bu ameli kitap olarak (onun karşısına) çıkarırız* şeklinde olduğunu söylemiştir. O, ayeti "ونخرج له يوم القيامة كتابا" şeklinde okuyanların, *bu amel kitap olarak (onun karşısına) çıkar* manasının kastettiklerini ifade etmiştir.[25]

Söz konusu kelimeyi kıraat-ı aşere imamlarından Ebu Cafer "وَيُخْرَجُ"; Yakub "وَيَخْرُجُ"; diğerleri ise "وَنُخْرِجُ" şeklinde okumuştur.[26] İbn Kuteybe, bu örnekte de kaynaklarda nakledilen kıraat ihtilaflarının tamamına değinmemiş, onlar içinden bazılarını seçerek eserine almıştır. Naklettiği kıraatlerin kimlere nispet edildiğini yine belirtmemiştir.

İbn Kuteybe, bir kelimeyi açıklarken bazen başka ayette kelimenin farklı bir kalıpta kullanılmasından delil getirmiştir. Onun bu farklı kullanıma işaret etmesi de esasen yine kıraat ihtilaflarına dayanabilmektedir. Bu çerçevede o, Şuarâ suresinin 50. ayetindeki[27] "لا ضَيْرَ" kelimesini açıklarken

---

[18] İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ān*, s. 213.

[19] Her iki fiil de gâib, müzekker, müfred sîgasında olmak üzere; bunlardan ilkini meksur, ikincisini ise meczum halde okumuşlardır.

[20] Her iki fiil de cemi mütekellim sîgasında olmak üzere; bunlardan ilkini meksur, ikincisini ise meczum halde okumuştur.

[21] Her iki fiil de cemi mütekellim sîgasında olmak üzere; yine her iki fiili de meczum halde okumuşlardır.

[22] Her iki fiil de gâib, müzekker, müfred sîgasında olmak üzere; yine her iki fiili de meczum halde okumuşlardır.

[23] İbn Mücâhid, Ebû Bekir Ahmed b. Musa b. el-Abbâs et-Temîmî, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâât*, thk. Şevkî Dayf, Dâru'l-Ma'rife, Kahire, 1980, s. 345-346; İbn Cezerî, el-Hâfız Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed ed-Dımeşkî, *en-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ', Dâru'l-Kütübi'l-Âlemiyye, Beyrut, ts, II, 293.

[24] وَكُلَّ اِنْسَانٍ اَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهٖ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ كِتَابًا يَلْقٰيهُ مَنْشُورًا

Her insanın amelini boynuna yükledik. Kıyamet günü kendisine, açılmış olarak karşılaşacağı bir kitap çıkaracağız.

[25] İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ān*, s. 252.

[26] İbn Cezerî, *en-Neşr*, II, 306.

[27] قَالُوا لَا ضَيْرَ اِنَّا اِلٰى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ

bunun, *ona zarar verdi* anlamındaki "ضَارَه - يَضُوره - ويَضِيره" kelimesinden geldiğini söylemiştir. O, kelimenin bu şekliyle *size hiçbir şekilde zarar vermez* anlamında "وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لا يَضِرْكُمْ[28] كَيْدُهُمْ شَيْئًا" ayetinde[29] açıkça görüldüğünü belirtmiştir.[30]

İbn Kuteybe, Şuarâ suresinin 50. ayetindeki[31] "لا ضَيْرَ" kelimesinin anlamını açıklarken verdiği anlamın doğruluğuna delil olarak kullandığı Âl-i İmrân suresinin 120. ayetinde Âsım (ö. 127/745) kıraatinden başka bir rivayeti esas almıştır. Söz konusu kıraati (لا يَضِرْكُمْ) açıklarken kullandığı kelime de (يعني: لا يَضُرُّكم شيئا) esasen onun bir başka kıraati olmakla birlikte İbn Kuteybe eserinde buna temas etmemiştir.

Yukarıda konuyla ilgili verilen örneklerde görüldüğü üzere İbn Kuteybe, açıklamak üzere ele aldığı kelimenin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağını düşündüğü kıraat rivayetlerini eserine almıştır. Bu nedenle, kıraatler arasında sahih-sahih olmayan türünden bir ayrıma gitmemiştir. Eserinde naklettiği kıraatleri kimin/kimlerin okuduğunu genellikle belirtmemiştir. Kelimenin manasının anlaşılmasına yardımcı olacak kıraat nakillerine odaklandığı için, kelimeyle alakalı bütün kıraat ihtilaflarını eserine almamıştır. Eserinde açıklanmak üzere seçtiği kelimeyi izah ederken aktardığı kıraatlere verdiği anlamları Arap dilindeki kullanımlardan (genellikle nesir, zaman zaman da şiir) seçtiği örneklerle de desteklemiştir. Kıraatler arasındaki anlam çeşitliliği için âlimlerin farklı değerlendirmelerine çoğunlukla isim belirtmeden yer yer temas etmiştir. İbn Kuteybe, bu çerçevede yaptığı açıklamaları kısa tutmuş, detaylı izahattan kaçınmıştır.

Kıraat - Arap Lehçeleri İlişkisi

İbn Kuteybe, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ān* isimli eserinde Kur'ān-ı Kerîm'den seçtiği kelimeleri açıklarken naklettiği kıraatlerin bir bölümünün Arap dilinde kullanılan farklı lehçelerle de irtibatlı olduğunu söylemiş,[32] ama bunların hangi kabilelere ait olduğuna dair malumat genellikle vermemiştir. İbn Kuteybe'nin *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ān*'ında Arap lehçeleri - kıraat ilişkisi, seçilen bazı örnekler üzerinden ele alınacaktır.

(Sihirbazlar) şöyle dediler: "Zararı yok, mutlaka Rabbimize döneceğiz."

[28] Kelimeyi kıraat-ı aşere imamlarından Nafi, İbn Kesir, Ebu Amr ve Yakub dâd harfinin kesresi ve râ'nın cezmiyle "لا يَضِرْكُمْ"; diğerleri ise dâd harfinin zammesi ve râ'nın zammesiyle şeddeli olarak "لا يَضُرُّكُمْ" şeklinde okumuştur (bk. İbn Cezerî, *en-Neşr*, II, 242).

[29] Âl-i İmrân 3/120: "... وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا ..."

[30] İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ān*, s. 317.

[31] قَالُوا لَا ضَيْرَ إِنَّا إِلَى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ

(Sihirbazlar) şöyle dediler: "Zararı yok, mutlaka Rabbimize döneceğiz."

[32] İbn Kuteybe'nin kıraat ihtilaflarının tevcihini yaparken bunların lehçe olduğunu belirttiği bazı örnekler için bk. İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ān*, s. 7, 51, 133, 218, 253, 288, 349, 399.

İbn Kuteybe, Nisâ suresinin 88. ayetindeki[33] "أَرْكَسَهُمْ" kelimesinin, "نَكَّسَهُمْ" (küfürlerine geri döndürdü) anlamında olduğunu söylemiştir. O, kelimenin Abdullah b. Mesud kıraatinde "رَكَسَهُمْ" şeklinde olduğunu bildirmiş; fiilin söz konusu iki kıraatinin de lügat/lehçe olduğunu, bu çerçevede Arap dilinde "رَكَسْتُ الشيء وأرْكَسْتُه" şeklinde iki farklı kullanımın bulunduğunu nakletmiştir.[34]

Kaynaklar söz konusu kelimeyi Abdullah b. Mesud'un fiilin sülâsî kalıbından (رَكَسَهُمْ) okuduğunu, ayrıca onun şeddeli olarak (رَكَّسَهُمْ) da okunduğunu aktarmıştır.[35] İbn Kuteybe, "أَرْكَسَهُمْ" kelimesini açıklarken bir taraftan kelimenin anlamını beyan etmiş, diğer taraftan da fiildeki kıraat ihtilaflarını aktarmıştır. O, hem naklettiği kıraat ihtilaflarının aynı zamanda Araplar arasında farklı kabileler tarafından kullanıldığını söylemiş hem de bu durumu Arap dilinde kullanılan bir cümle ile örneklendirmiştir. İbn Kuteybe'nin naklettiği buradaki kıraat ihtilafının sahih kıraatler arasında yer almadığı görülmektedir.

Konuyla ilgili başka bir örnek de İbn Kuteybe'nin İsrâ suresinin 35. ayetindeki[36] "بِالْقِسْطَاسِ" kelimesini açıklarken verdiği bilgilerde bulunmaktadır. O, zikredilen kelimenin, "الميزان" (terazi) anlamında olduğunu söylemiş; "الْقِسْطَاس" kelimesinin Rumca olduğunun söylendiğini de bildirmiştir. İbn Kuteybe, bu kelimenin telaffuzunda kâf harfinin zammesi ile "قُسْطَاس" şeklinde diğer bir lugatın/lehçenin daha olduğunu ve (Kur'ān kıraatinde) her iki şekilde de okunduğunu nakletmiştir.[37] Kıraat eserlerinin verdiği malumata göre söz konusu kelimeyi kıraat-ı aşere imamlarından Hamza (ö. 156/773), Kisai (ö. 189/805), Halef (ö. 229/844) ve Âsım'ın ravisi Hafs (ö. 180/796) kâf harfinin kesresiyle (بِالْقِسْطَاسِ); diğerleri ise kâf'ın zammesiyle (بِالْقُسْطَاسِ) okumuştur.[38] Her ne kadar İbn Kuteybe *Garîbü'l-Kur'ān*'ında takip ettiği genel bir ilke olarak detaya girmese de bazı kaynaklarda kelimenin zammeli okunuşunun Hicaz; kesreli okunuşunun ise diğerlerinin lehçesi olduğu kaydedilmiştir.[39] İbn Kuteybe kıraatlerle ilgili verdiği bilgileri muhtasar tutmuş, genel olarak ne kıraatlerin kimlere nispet edildiğini ne de lehçelerin hangi kabilelere ait olduğunu açıklamıştır.

---

[33] فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ وَاللهُ أَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا ...
Size ne oluyor da münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız? Allah, onları yaptıkları işlerden dolayı baş aşağı ederek eski konumlarına (küfre) döndürmüştür.

[34] İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ān*, s. 133.

[35] Kirmânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr, *Şevâzzü'l-Kırâât*, thk. Şimrân el-Acelî, Müessesetü'l-Belâğ, Beyrût ts, s. 139; Ebû Hayyân, *Tefsîru'l-Bahri'l-Muhît*, III, 326.

[36] وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ ...
Ölçtüğünüzde ölçmeyi tam yapın, doğru terazi ile tartın.

[37] İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ān*, s. 254.

[38] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, s. 38; İbn Cezerî, *en-Neşr*, II, 307.

[39] Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, II, 197; Hatîb, Abdüllatîf, *Mu'cemü'l-Kırâât*, Dâru Sa'deddîn, Dımeşk 2000, V, 59.

İbn Kuteybe aktardığı kıraat ihtilaflarının, Arap dilindeki farklı lehçeler tarafından kullanıldığını bazen nakletmiş; bazen de kelimenin Arap dilindeki farklı lehçelerine işaret etmekle birlikte bunların aynı zamanda kıraat olarak da rivayet edildiklerine temas etmemiştir.[40] Bu çerçevede o, Bakara suresinin 260. ayetindeki[41] "فَصُرْهُنَّ" kelimesini açıklarken Arap dilinde *ona meylettim, o da meyletti* anlamında "صُرْتُ الشيء فانْصار" cümlesinin kullanıldığını, söz konusu kelimenin kullanımında sâd harfinin kesresi ile "صِرْته" şeklinde bir lügat daha bulunduğunu[42] nakletmiştir.[43] Hâlbuki İbn Kuteybe'nin lehçe farklılığı olarak nakledip bunların aynı zamanda Kur'ān kıraatlerinden olduğunu belirtmediği söz konusu muhtelif kullanımlar, kıraat-ı seb'a ve kıraat-ı aşere içerisinde yer almaktadır. Buna göre söz konusu kelimeyi kıraat-ı aşere imamlarından Ebu Cafer, Hamza, Halef ve Yakub'un (ö. 205/821) ravisi Ruveys (ö. 238/852) sâd harfinin kesresi ile (فَصِرْهُنَّ), diğerleri ise sâd'ın zammesi ile (فَصُرْهُنَّ) okumuştur.[44] Ferrâ (ö. 207/822), kelimeyi sâd harfinin zammesiyle okuyan kabilelerin çok olduğunu; sâd'ın kesresi ile okuyanların ise Hüzeyl ve Süleym kabileleri olduğunu nakletmiştir.[45] Taberî (ö. 310/923) de -kabile ismi zikretmeden- fiilin her iki okunuşunun da aynı manada lügat olduğunu, ancak bunlardan sâd'ın zammesiyle olanının daha yaygın olduğunu bildirmiştir.[46]

Konuyla ilgili başka bir örnek, Meâric suresinin ilk ayetinde[47] bulunmaktadır. Söz konusu ayeti açıklayan İbn Kuteybe bunun, "سَالَ سائل", yani davet eden biri davet etti[48] (isteyen birisi istedi) anlamında olduğunu söylemiştir.[49] Onun ayeti açıklarken kullandığı "سَالَ" kelimesi, esasen sahih kıraatler arasında yer almaktadır. Söz konusu kelimeyi kıraat-ı aşere imamlarından Nafi, İbn Âmir ve Ebû Cafer elif ile (hemzesiz olarak, medli: "سَالَ"); diğerleri ise fethalı hemze ile (medsiz: "سَأَلَ") okumuşlardır.[50] Ayrıca

---

[40] İbn Kuteybe'nin Arap dilindeki farklı kullanımlara işaret ettiği halde bunların aynı zamanda kıraat ihtilafı olduğunu belirtmediği örnekler için bk. İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ān*, s. 96, 119, 333, 358, 363, 364, 373, 450, 479-480, 485, 506, 516.

[41] ... قَالَ فَخُذْ اَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ اِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلٰى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِيْنَكَ سَعْيًا ...

... Öyleyse, dört kuş tut. Onları kendine alıştır. Sonra onları parçalayıp her bir parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra da onları çağır. Sana uçarak gelirler...

[42] İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ān*, s. 96.

[43] Kelimenin farklı iki kıraatlerine, ayrı ayrı anlamlar verenler de vardır. Detaylı bilgi için bk. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, IV, 634-643.

[44] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, s. 190; İbn Cezerî, *en-Neşr*, II, 232.

[45] Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdullah ed-Deylemî, *Me'âni'l-Kur'ān*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1983, I, 174.

[46] Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, IV, 642.

[47] سَاَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ

İsteyen biri inecek azâbı istedi.

[48] "سَالَ سائل. أي دعا داع."

[49] İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ān*, s. 485.

[50] İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, s. 650; İbn Cezerî, *en-Neşr*, II, 390.

mezkûr kelimede bahsedilen farklılıkların Arap lehçeleriyle irtibatlı olduğu birtakım kaynaklarda zikredilmektedir. Söz konusu eserlerde kelimenin hemzesiz olarak (سَالَ) okunduğu kıraatin -"سَأَلَ" fiilinden bu hale dönüştüğü kabul edildiği takdirde-[51] lehçe olduğu belirtilmiştir.[52] Zemahşerî ise kelimenin hemzesiz olarak (سَالَ) okunduğu kıraatin, Kureyş lehçesinde kullanıldığını bildirmiştir.[53] İbn Kuteybe, ayeti açıklamak için kullandığı kelime sahih kıraatler arasında yer almasına rağmen ne onun Kur'ān kıraatlerinden olduğunu belirtmiş ne de o kelimenin farklı kullanımının lehçe farklılığından kaynaklandığına değinmiştir. Bu durumda İbn Kuteybe'nin, *Garîbü'l-Kur'ān* isimli eserinde yer yer kıraat rivayetlerine yer verse de en azından manasını açıklamak üzere ele aldığı garîb kelimeyle ilgili nakledilen kıraat ihtilaflarının tamamını eserinde zikretme yönünde bir gayesinin olmadığı anlaşılmaktadır.

İbn Kuteybe yukarıda ele alınan örneklerden de anlaşılacağı üzere, kıraatlerin bir kısmının Arap lehçeleriyle olan uyumuna yer yer temas etmiştir. Bununla birlikte Arap dilindeki faklı kullanımların bir bölümü aynı zamanda kıraat olarak da nakledilmekle birlikte o bazen bunların sadece lügat/lehçe olduğunu bildirmekle yetinmiştir. Farklı kullanımların Arap lehçeleriyle olan irtibatından bahsettiği yerlerde ise genel olarak bunların hangi kabile/kabileler tarafından kullanıldığını belirtmemiştir.

Sonuç

İbn Kuteybe, Kur'ān-ı Kerîm'de anlamında kapalılık gördüğü (garîb) bazı kelimeleri açıklamak gayesiyle *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ān* isimli eserini kaleme almıştır. Seçtiği kelimelerin anlamlarını açıklarken yeri geldikçe kıraat farklılıklarından da yararlanmıştır. Kıraatleri, yedi kıraat imamından nakledilen rivayetler çerçevesinde sistemleştiren İbn Mücahid öncesi dönemde yaşayan İbn Kuteybe'nin söz konusu eserinde kıraatleri kullanırken sahih-şâz olmaları bakımından herhangi bir ayrıma gitmediği gözlemlenmektedir. Esasen onun, kıraatlerin Kur'ān-ı Kerîm metninden kabul edilebilmesi için gereken birtakım şartları taşıması meselesinin, Kur'ān

[51] Söz konusu kıraatin (سَالَ), "سَيْلًا - يَسِيلُ - سَالَ" fiilinden olduğunu kabul eden âlimlerin yorumları için bk. İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahmân b. Ali, *Zâdü'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1987, VIII, 358-359.

[52] Begavî, Muhyissünne Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ud, *Meâlimü't-Tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cum'a Damîriyye, Süleyman Müslim el-Harş, Dâru Taybe, Riyad, 1990, VIII, 219; İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Ğâlib el-Endelüsî, *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Abdü's-Selâm Abdü'ş-Şâfî Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2001, V, 364.

[53] Zemahşeri, Ebü'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Muhammed*, el-Keşşâf 'an Hâkâiki Ğavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyâd, 1998, VI, 205.

kelimelerinin anlaşılmasına ışık tutan rivayetler açısından zorunlu olmadığı görüşünde olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Kuteybe, eserine aldığı kıraatleri genellikle meçhul siga kalıplarıyla nakletmiştir. Bununla birlikte eserdeki meçhul siga kalıplarının, nakledilen kıraatin sıhhati açısından temrîz anlamı ifade etmediği, takip edilen yöntemin ihtisar amacıyla benimsendiği anlaşılmaktadır. Eserde kıraatler aktarılırken zaman zaman bazı isimler verilse de bunun, tam bir senet zikri olmadığı; isim belirtildiğinde ise onların kahir ekseriyetle kıraat imamlarına değil, sahabeden veya tabiinden bir zata nispet edildiği görülmektedir.

İbn Kuteybe, açıkladığı kelimeyle alakalı, kaynaklarda zikredilen kıraat ihtilaflarının tamamını zikretmemiş, bunlar arasından seçtiği bazı rivayetleri değerlendirmekle yetinmiştir. *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ān*'daki kıraatlerin, genel olarak, müellif tarafından ele alınan kelimelerin açıklanmasına katkı sağlayan nakiller olarak telakki edildiği söylenebilir.

İbn Kuteybe, ele aldığı kelimeyle alakalı kıraat ihtilafları arasındaki anlam farklılıklarını açıklarken sıklıkla Arap dilindeki kullanımlardan örnekler vermiştir. Yeri geldikçe kıraat rivayetleri ile bazı lehçelerin uyuştuğuna işaret etmiş, fakat söz konusu muhtelif kullanımların hangi kabilelere ait olduğunu belirtmemiştir. Bazen de açıklamak üzere eserine aldığı bir kelimenin, Arap dilinde çeşitli kullanımlarının bulunduğunu belirtmiş ama bunların aynı zamanda Kur'ān kıraatlerinden olduklarına işaret etmemiştir. İbn Kuteybe'nin kıraat ihtilaflarındaki farklı anlamları açıklarken bazen Arap şiirinden örnekler verdiği de görülmektedir. Yine kıraat ihtilaflarından kaynaklanan mana farklılıklarını ortaya koyarken çoğunlukla meçhul siga ile bazen de isim belirterek âlimlerin konuyla ilgili açıklamalarından istifade etmiştir. Bununla birlikte, konuyla ilgili tartışmaların tamamına eserinde sistematik olarak değinmemiş, bunlar arasından seçtiği görüşlere temas etmekle yetinmiştir.

İbn Kuteybe'nin *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ān* isimli eserinin, sahihiyle-şâzzıyla bütün kıraat rivayetlerinin Kur'ān-ı Kerim'in anlaşılmasına nasıl katkı sağladığının görülebilmesi bakımından önemli bir kaynak olduğu gözlemlenmektedir. Bu yönüyle eserin, günümüzde yapılacak tefsir faaliyetlerinde, filolojik tefsir - kıraat ilişkisi açısından da örnek alınabilecek önemli bir çalışma olduğu söylenebilir.

Kaynakça

Begavî, Muhyissünne Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ud (ö. 516/1122), *Meâlimü't-Tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cum'a Damîriyye, Süleyman Müslim el-Harş, Dâru Taybe, Riyad, 1990.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali (ö. 458/1066), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Dâiretü'l-Maârifi'l-Osmâniyye, Haydarabad, 1925.

Birışık, Abdülhamit, "İbn Kuteybe", *DİA*, XX, 149-150.

----------, "Ulûmü'l-Kur'ān", *DİA*, XLII, 132-135.

Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl (ö. 256/870), *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muhibbüddîn el-Hatîb ve diğerleri, el-Matbaatüs's-Selefiyye ve Mektebetühâ, Kâhire, 1979.

Cerrahoğlu, İsmail, "Garîbü'l-Kur'ān", *DİA*, XIII, 379-380.

Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Abdülgani (ö. 1117/1705), *İthâfu Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kırââti'l-Erbeate Aşer*, thk. Şa'bân Muhammed İsmâîl, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1987.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî (ö. 745/1344), *Tefsîru'l-Bahri'l-Muhît*, thk. Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcûd, Ali Muhammed Muavvid, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1993.

Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdullah ed-Deylemî (ö. 207/822), *Me'âni'l-Kur'ān*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1983.

Hatîb, Abdüllatîf, *Mu'cemü'l-Kırâât*, Dâru Sa'deddîn, Dımeşk, 2000.

İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Ğâlib el-Endelüsî (ö. 546/1151), *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Abdü's-Selâm Abdü'ş-Şâfî Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2001.

İbn Cezerî, el-Hâfız Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed ed-Dımeşkî (ö. 833/1429), *en-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ', Dâru'l-Kütübi'l-Âlemiyye, Beyrut, ts.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî (ö. 276/889), *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ān*, thk. es-Seyyid Abbas Ahmed Sakr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1978.

İbn Mücâhid, Ebû Bekir Ahmed b. Musa b. el-Abbâs et-Temîmî (ö. 324/936), *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâât*, thk. Şevkî Dayf, Dâru'l-Ma'rife, Kahire, 1980.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahmân b. Ali (ö. 597/1201), *Zâdü'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1987.

Kılıç, Mustafa, *Kıraat-Tefsir İlişkisi: Zemahşerî Örneği*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015.

Kirmânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr (ö. 500/1106'dan sonra), *Şevâzzü'l-Kırâât*, thk. Şimrân el-Acelî, Müessesetü'l-Belâğ, Beyrût, ts.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî Müslim b. el-Haccâc (ö. 261/875), *Sahîhu Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, Kâhire, 1955-1956.

Taberî, Ebû Ca'fer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezid (ö. 310/923), *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ān*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad, 2003.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre es-Sülemî (ö. 279/892), *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, y.y., ts.

Yazıcı, Hüseyin, "İbn Kuteybe", *DİA*, XX, 145-149.

Zemahşeri, Ebü'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (ö. 538/1144*), el-Keşşâf 'an Hâkâiki Ğavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-*

Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyâd, 1998.